

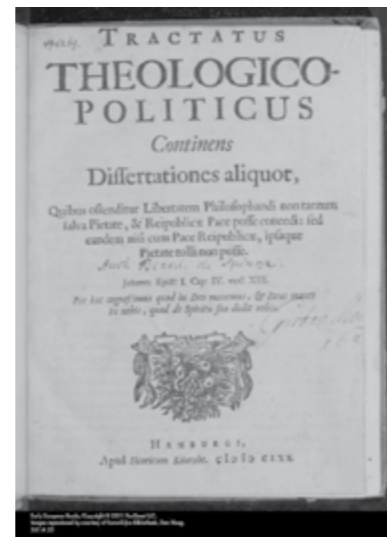
Filosofiegeschiedenis in titelpagina's, aflevering 10

ARTIKEL

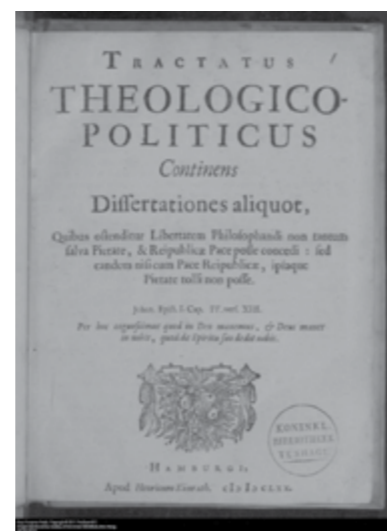
Titelpagina's van boeken en tijdschriften vormen een buitengewoon spannend genre, waaraan de boekkunde al veel aandacht heeft besteed. Ook filosofen kunnen veel informatie halen uit titelpagina's. Dit is de tiende aflevering van een langere serie titelpagina's die De Filosoof belicht.

Titelpagina's van beroemde boeken hoeven niet altijd aantrekkelijk geïllustreerd te zijn. Ongetwijfeld is dat wel het geval bij *Leviathan* (zie aflevering 8): de bekendheid van dat boek, ook vandaag de dag, zal deels afhankelijk zijn van het beeld, dat nog altijd voortdurend geproduceerd wordt op websites en boekomslagen. De afbeelding op de titelpagina van *Leviathan* is iconisch geworden. Maar de tekst van *Leviathan* had waarschijnlijk ook op eigen benen kunnen staan. Er zijn namelijk beroemde boeken die titelpagina's hebben waar geen afbeeldingen op gebruikt worden en die zich op het eerste gezicht niet onderscheiden van willekeurig welk ander boek. In 1670 verscheen er zo'n boek met een weinig opzienbarende titelpagina: Spinoza's *Tractatus Theologico-Politicus* (TTP) Volgens deze titelpagina was het boek gedrukt te Hamburg, bij een uitgever genaamd 'Henricus

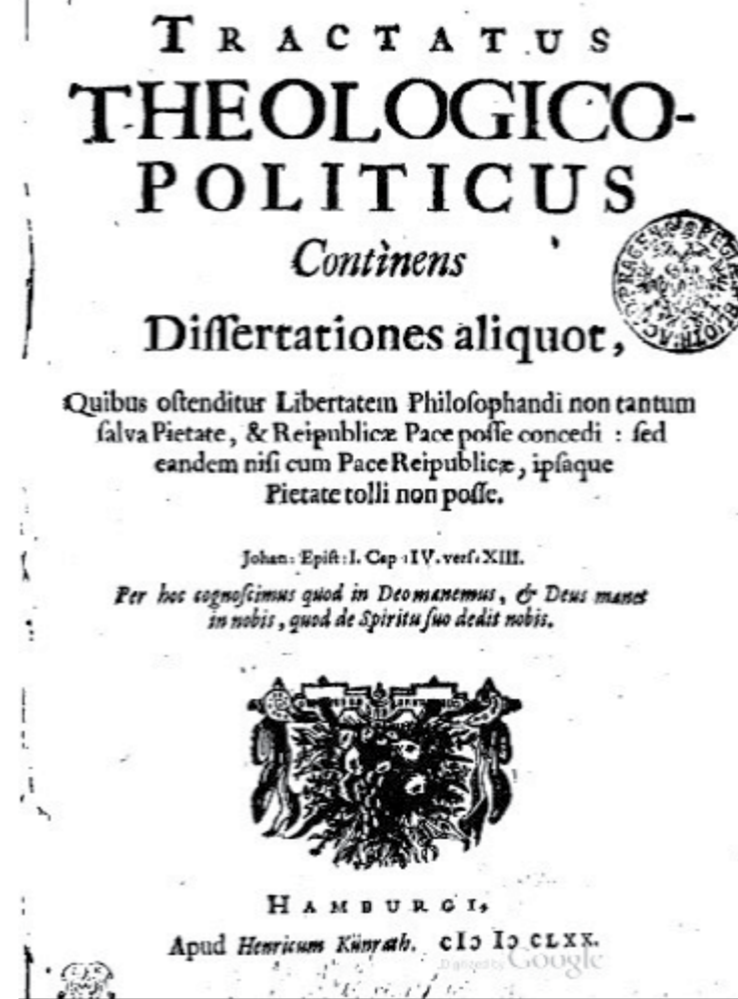
Künraht' (afbeelding 1). Het boek, in quarto-formaat, werd al gauw herdrukt, en wel (blijkens de nieuwe titelpagina) in 1672 (afbeelding 2; deze druk kreeg overigens al gauw een nieuwe titelpagina, met het jaartal 1670 erop). Er is een vrijwel identieke titelpagina van een latere quarto-editie (afb. 3 en afb. 4; het lijkt om twee identieke uitgaven te gaan, doch, er zijn enkele kleine verschillen in het zetsel op de titelpagina en er is sprake van een paar kleine varianten in de tekst van het TTP zelf). Dit titelblad spelt de uitgeversnaam niet als 'Künraht' maar als 'Künrath'. Schijn bedriegt: er bestond in Hamburg helemaal geen uitgever van die naam, en het exemplaar op afb. 1 werd misschien al wel in 1669 gedrukt, en wel te Amsterdam. Het staat onder Spinoza-kenners bekend als 'T.1'. De exemplaren op afbeeldingen 3 en 4 dateren van na 1676, ondanks het Romeinse



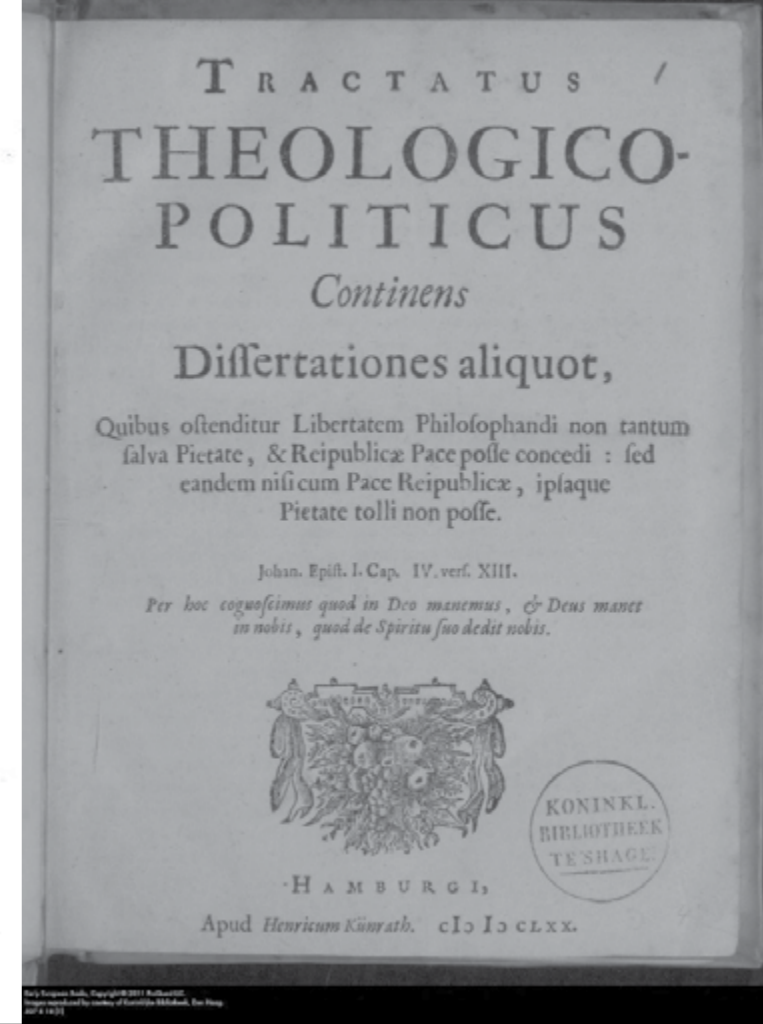
Afbeelding-1-t1-Spinozaweb.org



Afbeelding 2 t2



Afbeelding 3 - t4



Afbeelding 4 - t5

jaartal van 1670. Dankzij het onvolprezen project 'The Spinoza Web', door onze eigen Piet Steenbakkers, Albert Gootjes en Jeroen van de Ven vervaardigd, is het eenvoudig om afbeeldingen van deze edities naast elkaar te zetten.

Ingewikkeld genoeg zijn er twee, van elkaar verschillende, drukken bekend met deze identieke titelpagina (T.4 en T.5). Overigens had er wel een Henricus Kühnrath bestaan: een 16^e-eeuwse alchemist, wiens weinig plausibele geschriften zich in het Holland van halverwege de 17^e eeuw toch in enige populariteit mochten verheugen. Dat al verwacht werd dat het boek enorm opzien zou baren,

is zichtbaar in deze titelpagina's; want ze anticiperen op de negatieve reacties die het boek zou gaan krijgen. Voor degene die enige ervaring heeft met dit soort drukwerk (en dat hadden 17^e-eeuwers natuurlijk) is het namelijk direct duidelijk dat niet alleen de naam van een auteur ontbreekt, maar ook dat de plaats van uitgifte en de drukkersnamen verzonnen zijn. Daarin schuilt een dubbele strategie van de uitgever: enerzijds wil hij niet aansprakelijk gesteld kunnen worden voor de inhoud, anderzijds laat hij al met het overduidelijke gebruik van niet bestaande drukkers doorschemeren dat het gaat om een problematische inhoud – en dat maakt

natuurlijk nieuwsgierig. Zoals een goedgekozen pseudoniem of artiestennaam méér lezers of bezoekers kan trekken dan een naam in een paspoort (we luisteren liever naar Lee Towers dan naar Leendert Huijzer), zo kan een verzonnen uitgeversnaam de aandacht prikkelen om door te bladeren naar de inhoud. En de inhoud, zoals al snel bekend zou worden, bleek zó schandalig te zijn dat dit 'book forged in hell' (zoals Steven Nadler een 17^e-eeuwer citeerde in de titel van zijn eigen boek over het TTP) direct verboden werd. De eigenlijke uitgever was Jan Rieuwertsz (1617-ca. 1686), die in Amsterdam een boekwinkel *In Het Martelaersboek* dreef. Zijn winkel was

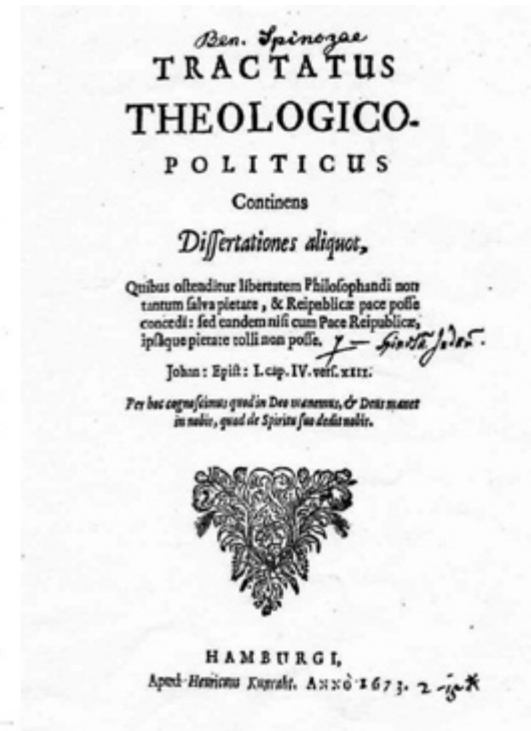
een ontmoetingsplek van vrijzinnige denkers. Zelfs in het relatief liberale Amsterdam wist Rieuwertsz één van de tientallen uitgevers in de stad, zich verzekerd van de niet altijd even gunstig gezinde aandacht der stedelijke en kerkelijke autoriteiten. Zo berichtte de Kerkeraad in Amsterdam in 1669 dat “alderhande soorten, daer in de winckel komen, en vreemde discoursen houden”. Rieuwertsz’ reputatie was niet alleen bekend bij de Gereformeerde autoriteiten, maar ook bij katholieke: de apostolische vicaris Jan van Neercassel rapporteerde in 1677 aan kardinaal Barberini in Rome dat Rieuwertsz “al

het extravagante en goddeloze pleegt af te drukken dat hier door baldadige en hoogmoedige geesten wordt verzonnen”. Rieuwertsz wist dat hij moest oppassen: in 1669 stierf immers de radicale vrijdenker Adriaen Koerbagh in het Amsterdamse rasphuis, geknakt door de erbarmelijke omstandigheden aldaar. De *libertas philosophandi* kende zelfs in Amsterdam haar grenzen. Rieuwertsz paste ook wel op: hij was dan wel de uitgever van het TTP, maar hij besteedde het zetwerk ervan uit aan ene Israel de Paul (1630-1680), die wel vaker clandestien dit soort gevaarlijke teksten drukte. Dat De Paul deze klus op zich nam,

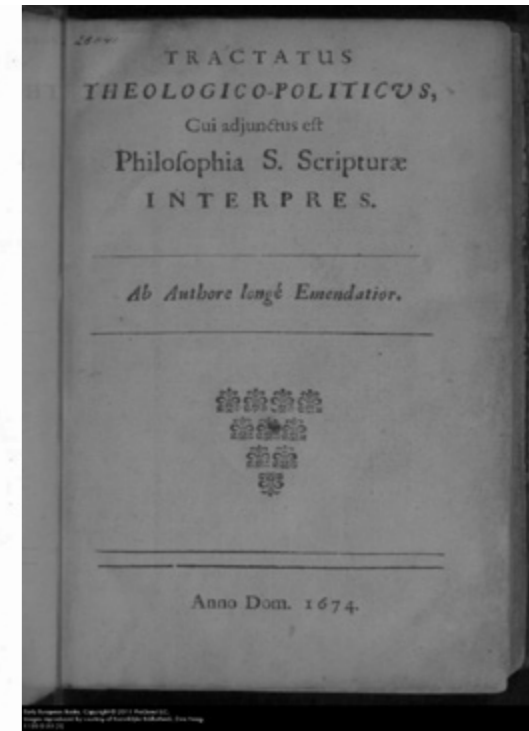
weten we pas sinds 2013, toen twee Amsterdamse studenten, Trude Dijkstra en Rindert Jagersma, het fysieke zetwerk van T.1 vergeleek met andere, in die tijd in Amsterdam gedrukte boeken. Op basis van overeenkomsten van minieme kenmerken in individueel zetsel konden de studenten constateren dat het zetsel van T.1 overeenkwam met dat van boeken waarvan bekend is dat ze door De Paul zijn gezet. De groeiende kwalijke reputatie van het helse boek zorgde er na enige jaren voor dat het niet meer met een pseudonieme titelpagina met valse informatie werd gedrukt, maar zelfs met titelpagina’s die de beschouwer



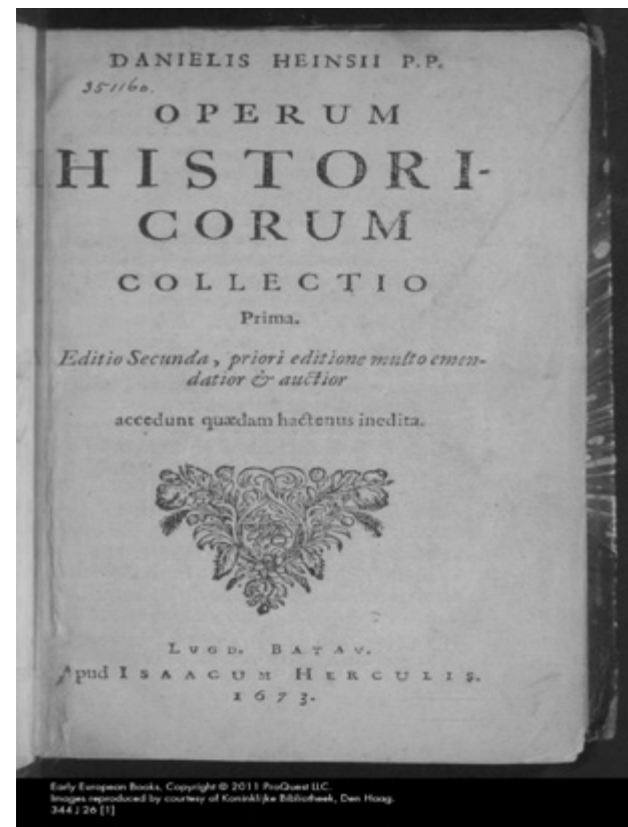
Afbeelding 7 - t3s



afbeelding 8 - t3t



afbeelding 9 - t3e



Afbeelding 5 - t3h



Afbeelding 6 - t3v

totaal op het verkeerde been zetten. En dat brengt ons bij een editie in het handzamer octavo-formaat: de zogeheten ‘T.3’ (oplettende lezers zullen opgemerkt hebben dat het cijfer 3 tot nu toe nog niet aan bod is gekomen). Neem nu afbeelding 5:

Wie enigszins bekend is met het werk van de Leidse humanist, dichter, poetica-theoreticus, Graecus, hoogleraar, bibliothecaris, politiek denker, redenaar, bijbelcommentator en alcoholistische beroepsquerulant Daniel Heinsius (1580-1655), verbaast zich direct over de erg ongebruikelijke Latijnse afkorting ‘P.P.’ achter diens naam op deze titelpagina (de enige zinvolle betekenis is ‘Professor Publicus’). En sinds wanneer bestond er

een collectie van historische werken van deze Heinsius? En wie was die rare uitgever ‘Isaacus Herculis’ te Leiden (Lugd[unum] Batav[orum] (letterlijk: Het Lyon der Batavieren) is de gebruikelijke Latijnse naam voor ‘Leiden’). En als dit een ‘editio secunda’ is, hoe komt het dan dat een beetje kenner de eerste editie totaal over het hoofd heeft gezien? Nee, wie een béetje thuis was in de 17^e-eeuwse geleerdenwereld, begreep dat hier iets niet pluis was. En inderdaad; wie het boek openslaat wordt niet geconfronteerd met de virtuoos geformuleerde barokke taal van Heinsius, maar met het sobere en transparante proza van een geleerde van een totaal ander slag. Sterker nog, achter het TTP was ook nog een herdruk te vinden van een

ander en net zo berucht boek, namelijk Lodewijk Meyers *Philosophia Sacrae Scripturae Interpres* (‘De Filosofie als Uitlegster van de Bijbel’). En wederom dat jaartal 1673; is dat nog wel te vertrouwen? In dit geval wel: het was namelijk in 1673 dat de kerkeraad in Leiden zich buitengewoon druk maakte om de circulatie van exemplaren van het TTP, die verhuld werden door titelpagina’s waarop de namen stonden van achtenswaardige wetenschappers, bijvoorbeeld die van Heinsius. Maar ook die van de Spaanse chirurg Francisco Enríquez de Villacorta (1616-1680, wiens werken in 1670 in Lyon waren uitgegeven): zie afbeelding 6 (zogenaamd uitgegeven door ene ‘Jacobus Paulli’ en gezet in Franse typografie-stijl).

Ook in dit boek volgt na de titelpagina het TTP en daarna Meyers *Philosophia*. 'T.3' circuleerde onder maar liefst vijf titelpagina's: naast suggesties als zou het gaan om werken van Heinsius (T.3h) en Villacorta (T.3v), waren er de verhullende titelpagina's die deden voorkomen of het om werk van de Leidse hoogleraar Franciscus de Boë Sylvius ging (T.3s: zie afbeelding 7, zogenaamd uitgegeven door ene 'Carolus Gratiani').

Maar ook al waren er verschillende titelpagina's in omloop, het boekblok

bleef telkens hetzelfde. Als je dezelfde drugs verkoopt in telkens andere verpakkingen: de ene keer in een uitgeholde ananassen, de ander keer in yoghurtzakken. Maar toch: twee van deze vijf verpakkingen waren wél eerlijk. Zo is er T.3t, die wél de juiste titel laat zien (afbeelding 8), en er is de T.3e op afbeelding 9. Deze laatste titelpagina geeft eerlijk de titels van beide boeken (maar noemt geen auteursnamen, en suggereert met de formulering 'sterk verbeterd door de auteur' dat beide boeken van één auteur zijn). De titelpagina heeft een afwijkende opmaak: de stijl ervan is die van boeken zoals ze in Engeland gedrukt werden, en Rieuwertsz zal deze exemplaren, nu valselijk gedateerd '1674', hebben bestemd voor de markt in Engeland.

En dan hebben we het nog niet eens over de vertalingen. Neem bijvoorbeeld afbeeldingen 10, 11 en 12: een Franse vertaling van het TTP, maar de titelpagina's suggereren telkens geheel andere boeken:

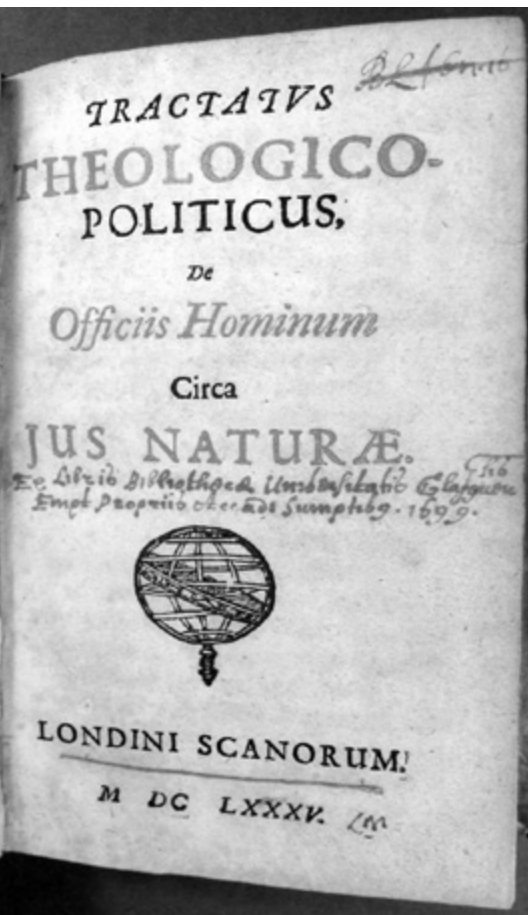
De bibliografische gegevens op Spinozaweb.org laten zien dat de hierboven gepresenteerde serie titelpagina's van het TTP niet uitputtend is; er is ook nog een uitgebreide Y-lijst van weer andere alternatieven. Maar duidelijk is nu wel dat niet elk boek erop uit is om de inhoud zo aantrekkelijk mogelijk voor het voetlicht te brengen om daarmee zo snel mogelijk zoveel mogelijk lezers

te verleiden verder te bladeren naar de inhoud.

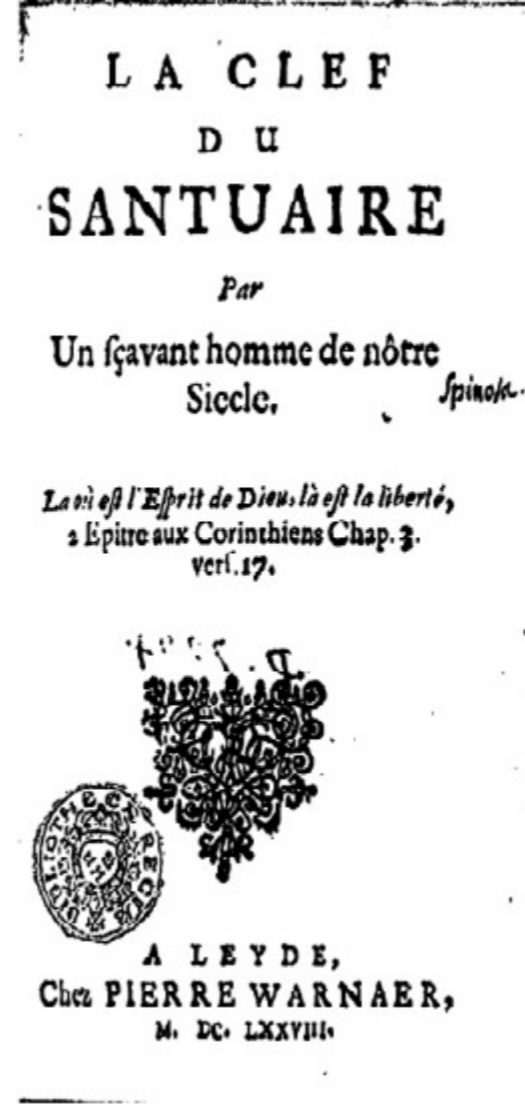
Inmiddels is dat wel anders: Spinoza is een goedverkopende naam. En het TTP heeft als voordeel dat het kleiner en makkelijker is dan de *Ethica*. Misschien was dat al vroeg het geval. Er is namelijk ook een boek is dat precies het omgekeerde doet van alle tot nu toe getoonde TTP-edities: niet het TTP dat zich uitgeeft voor iets anders, maar iets anders dat zich op het titelblad uitgeeft voor het TTP! (afbeelding 13): het gaat om een 'Theologisch-politiek traktaat over de morele plichten der mensen omtrent het natuurrecht'. Dit in 1685 in Lund (Zweden) uitgegeven boek heeft echter wel een andere ondertitel dan Spinoza's TTP. Robert Maclean, die dit exemplaar bespreekt op de website van Glasgow University Library, suggereert dat de drukker mee trachtte te surfen op de bekendheid van de titel van het TTP. Dat moet een vrij wanhopige poging zijn geweest. Want welke auteur heeft zo'n geringe reputatie dat hij zich uitgeeft voor een ketter om aandacht te krijgen?

Dankwoord

Ik ben Dr Jeroen van de Ven zeer erkentelijk voor zijn commentaar. Met Van de Ven heeft ons departement dé wereldspecialist in huis op het gebied van vroege Spinoza-drukken. Hij is de auteur van *Printing Spinoza. A Descriptive Bibliography of the Works Published in the Seventeenth Century* (te verschijnen).



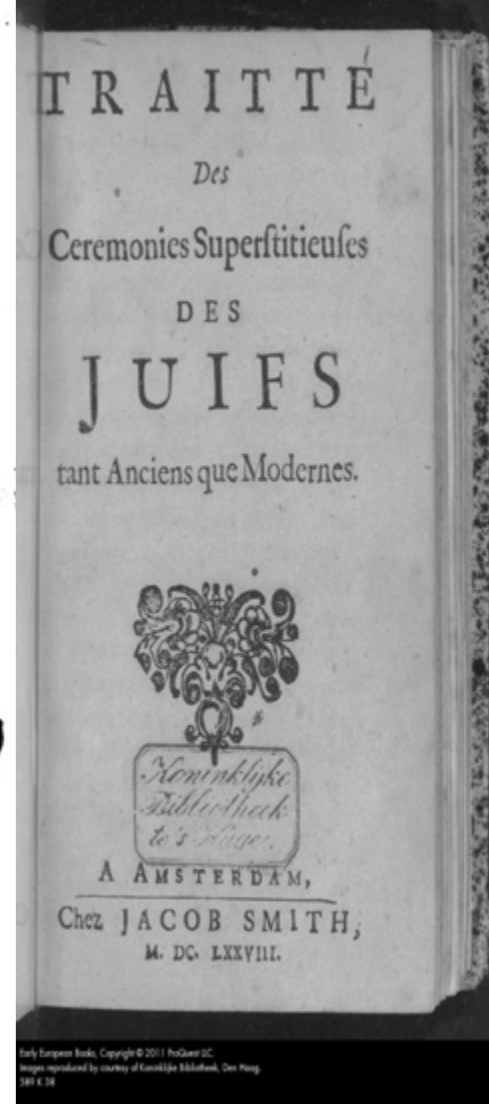
afbeelding 13 - Glasgow, UB Sp coll Bm4-i.14



afbeelding 10 - X.1



afbeelding 11 - X.2



afbeelding 12 - X.3

Noten

<http://spinozaweb.org> > Works

<http://blog.despinoza.nl/log/israel-de-paul-1630-1680-drukte-de-tractatus-theologico-politicus-en-de-opera-posthuma.html>

F. Bamberger, 'The Early Editions of Spinoza's Tractatus Theologico-Politicus. A Bibliographical Examination', *Studies in Bibliography and Booklore*, vol. 5, 1961, 9-33 (Reprinted in: L.S. Wolfson en D.J. Gilner, eds, *The Printed Literature of Spinozism, 1665-1832*, Cincinnati, OH 2003).

J. Kingma and A.K. Offenbergh, 'Bibliography of Spinoza's Works up to 1800', *Studia Rosenthaliana*, vol. 11, 1977, 1-32.

C. G. Manusov-Verhage, 'Jan Rieuwertsz, marchand libraire et éditeur de Spinoza', in: Fokke Akkerman en Piet Steenbakkens, eds, *Spinoza to the Letter. Studies in Words, Texts and Books*, Leiden en Boston 2005, 237-250.

K. O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring*, Den Haag 1986.

Robert Maclean, 'A book forged in hell': Spinoza and false imprints', 8 maart 2012, Blogpost University of Glasgow Library:

<https://universityofglasgowlibrary.wordpress.com/2012/03/08/a-book-forged-in-hell-spinoza-and-false-imprints/>

Robert Maclean, 'What's in a title[page]? Or Spinoza, the return...', 21 mei 2013, Blogpost University of Glasgow Library: <https://universityofglasgowlibrary.wordpress.com/2013/05/21/whats-in-a-titlepage-or-spinoza-the-return/>